Бінецький Д.О.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ВИХОВАННЯ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ПРАГНЕННЯ ДО САМОСТІЙНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. *У статті висвітлено психолого-педагогічний аналіз проблеми виховання в учнівської молоді прагнення до самостійності в процесі навчальної діяльності.*

Ключові слова: *психолого-педагогічний аналіз, самостійність, виховання самостійності, учнівська молодь, навчальна діяльність,*

Аннотация.Бинецкий Д.А. Воспитание в ученической молодежи стремления к самостоятельности в процессе учебной деятельности как психолого–педагогическая проблема

В статье отражено психолого-педагогический анализ проблемы воспитания в ученической молодежи стремления к самостоятельности в процессе учебной деятельности.

Ключевые слова: *психолого-педагогический анализ, самостоятельность, воспитание самостоятельности, ученическая молодежь, учебная деятельность.*

Annotation.Binetskyy D.O. Education of pupils' aspiration to independence in the process of educational activities as psychological and pedagogical problem

Summary. In the article the expedience of research of the problem of education of pupils' aspiration to independence in the process of educational activities is exposed. The presentation of the content of the basic material on research of education pupils' desire for independence in the process of educational activities is based on the analysis of psychological and pedagogical literature, government documents, curricula and programs, concepts of educational work, programmatic normative documents.

As a result of the use of theoretical research methods (analysis, synthesis, organizing, comparing, classifying, summarizing) the essence of independent activity and the criteria of the independent activity of the individual in the process of the educational activity; the nature and meaning of "independence" and "independence of educational activity" were turned out.

The content of the basic material also reveals the concept of creative independence of pupils in the process of educational activities: getting their own positive experiences as a result of cognitive activity; the achievement of the resonance motive "miracle"; providing pupils with "energy" help by the teacher; unconditional recognition of the pupils subjectivity . It requires new attitudes to the formation of creative independence of pupils in the educational process: the development of pupils' ability to work purposefully and according to the plan, choose the most rational methods of educational work, properly calculate and distribute their forces and consider the results of their own activities.

The final results of the theoretical research on the problem of the education pupils' aspiration for independence in the process of educational activities and the prospects of further study of the problem are exposed in the conclusions of the article.

Keywords: *psychological and pedagogical analysis, methods, education of independence, pupils, sports and gaming activity, educational activities.*

Постановка проблеми. На етапі становлення й розвитку сучасної Української держави все більшої гостроти набуває проблема виховання в учнівської молоді прагнення до самостійності в процесі навчальної діяльності. Питання фізичного й морального виховання учнівської молоді завжди перебували у центрі уваги суспільства. Необхідність дослідження учнів прагнення до самостійності в процесі навчальної діяльності, пояснюється насамперед поступовим зниженням в учнів інтересу навчальної діяльності; невміння самостійно організувати власне навчання та дозвілля, що призводить до погіршення успішності навчання, стану здоров'я. Вивчення психолого-педагогічної літератури та наукових джерел [1; 2; 4; 5; 6; 8; 9; 12; 15; 16] свідчить, що для виховання в учнівської молоді прагнення до самостійності великого значення набуває вирішення проблеми осмислення теоретичних положень змісту поняття „самостійність". Практика свідчить, що наслідком невтішної ситуації щодо вирішення проблеми виховання в учнівської молоді загальноосвітніх навчальних закладів прагнення до самостійності є:небажання школярів самостійно готувати домашні завдання з навчальних предметів; невміння школярів готувати своє робоче місце для виконання домашніх завдань; відсутність прагнення самостійно долати труднощі, які виникають у процесі навчальної діяльності роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками здійснено дослідження з проблем, які стосуються окремих аспектів виховання самостійності: М. Боришевський, С. Кузікова, С. Карпенчук (психологічні закономірності розвитку самостійності особистості), О. Муковіз, (формування вмінь самостійної пізнавальної діяльності студентської молоді), І. Середа (організаційно-педагогічні умови активізації процесу самовиховання студентів). Однак поза увагою залишилася проблема виховання в учнівської молоді прагнення до самостійності в процесі навчальної діяльності.

Мета дослідження: здійснити психолого-педагогічний аналіз проблеми виховання в учнівської молоді прагнення до самостійності в процесі навчальної діяльності.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан дослідженості проблеми виховання в учнівської молоді прагнення до самостійності у процесі навчальної діяльності у психолого-педагогічних джерелах.

2. Здійснити теоретичний аналіз наукових праць з проблеми виховання в учнівської молоді прагнення до самостійності у процесі навчальної діяльності з метою уточнення сутності понять:„самостійність"та „прагнення учнів до самостійності"

Самостійність як суб'єктна активність особистості є предметом багатьох психологічних та педагогічних досліджень, (Бех І.[1],Божович Л.[2],Власова О.[6],Колчанова Л.[10],Малихін О.[11],Менумеров В[12],Платонов К.[14],Рубінштейн С.[16],Савченко А.[17],Ушинський К.[19] та ін.).

Поняття „самостійність" В. Даль [8], тлумачив як „той, що стоїть або йде сам по собі, незалежно від інших, від чогось іншого. Самостійна людина – у кого свої міцні переконання, в якому немає хиткості. Самостійність – властивість, якість" [8, с. 23]. Це визначення є справедливим і сьогодні. Так, у великому тлумачному словнику сучасної української мови під редакцією В. Бусела [5], термін „самостійний" має декілька значень: 1. Який не перебуває під чиєюсь владою; не підпорядкований, не підлеглий кому-небудь (вільний, незалежний). Здатний діяти сам, без сторонньої допомоги або керівництва; здатний на незалежні дії та вчинки. 2. Відособлений від інших, який в ряді інших має значення сам по собі; окремий. 3. Який здійснюється своїми силами чи з власною ініціативи, без сторонньої допомоги або керівництва (позбавлений сторонніх впливів, оригінальний);а самостійність – це уміння діяти без сторонньої допомоги або керівництва, самостійні дії [5, с. 110].

В „Українському педагогічному словнику" самостійність визначається Семеном Гончаренком [7], як одна з властивостей особистості, яка характеризується двома факторами: по-перше, сукупністю засобів знань, умінь і навичок, якими володіє особистість, по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, зв'язками з іншими людьми, які складаються в процесі діяльності. Формування самостійності в процесі навчання – одне з основних завдань шкільного навчання. Відповідно, аналіз умов такого формування – одне із завдань педагогічної науки. Учитель повинен активно формувати самостійність у навчанні, як в розумінні оволодіння учнями необхідними знаннями, уміннями і навичками, так і в розумінні створення особистісних ставлень до діяльності і її продуктів [7 с. 297].

Вітчизняний дослідник М. Солдатенко [18] самостійність визначає як інтегративну якісну характеристику особистості, що характеризується її здатністю до конкретного виду діяльності, виявляється у процесі виконання пізнавальних і практичних задач та найтіснішим чином пов'язана з такими особистісним характеристиками як активність, свідомість та відповідальність [18, с. 98].

У працях психологів самостійність розглядається не як проста сума знань, умінь та навичок, що забезпечують процес діяльності, а як суспільний прояв особистості. На думку С. Рубінштейна [16], справжня самостійність передбачає свідому вмотивованість дій та їх обґрунтованість. Несхильність до чужого впливу і навіювань є не власною волею, а справжнім проявом самостійної волі, оскільки сама людина вбачає об'єктивні обґрунтування для того, щоб чинити та, а не інакше [16, с. 524].

З'ясування психологічної сутності самостійної активності особистості займався Мирослав Боришевський [3]. Вчений визначає саморегуляцію та само актуалізацію найвагомішими характеристиками самостійної активності особистості. На слушну думку дослідника саме саморегуляція та самоактуалізація забезпечують самостійну активність особистості в процесі оволодіння вихованцями пізнавальними цінностями. [3, с. 253].Мирослав Боришевський також визначив критерії самостійної активності учнів: вияви в учнів порівняно стійкого інтересу до певних ціннісних орієнтацій, усвідомлення її значущості, життєвої необхідності; позитивне планування на оволодіння певними цінностями, готовність до взаємодії з вихователем у напрямі, що забезпечує можливість підтримки й реалізації таких цінностей; здатність до самореалізації поведінки відповідно до вимог, правил і норм, передусім тих, у яких відображено зміст значущих для учня цінностей; наявність потреби у самовдосконаленні згідно першими суб'єктивно значущими цінностями і відповідними формами реалізації цієї потреби; здатність до самостійно вибору, прийняття рішень, орієнтованих на реалізацію відповідних цінностей; вияви вольових зусиль у реалізації певних цінностей у ситуаціях, які дають змогу здійснювати самостійний вибір[3, с. 267].

Особливого розвитку проблема виховання самостійності отримала в педагогічному вченні К. Ушинського [19], який надавав великого значення розвитку в дитині твердого характеру, волі, стійкості, відчуття обов'язку. І хоча вчений прямо не розглядає понять „самостійність", „самостійна діяльність", головне місце в системі цілей він відводить підготовці діяльного, активного, проникнутого відчуттям суспільного обов'язку громадянина своєї Вітчизни. На думку К. Ушинського: „усе що може зробити дитина сама, і вона звикне знаходити в цьому велике задоволення, а головне виховає в собі не фальшиве, а справжнє почуття незалежності, що ґрунтується на особистій праці, спирається на впевненість у своїх силах". У цьому визначенні знаходимо якнайглибше психологічне обґрунтування ідеї самостійності та самоактивності як визначальних в особистому становленні дитини [19, с. 317].

Вивчення наукових робіт І. Беха [1], дає можливість зрозуміти, що людина пізнає себе заради того, аби знати свої позитивні й негативні якості, щоб мати можливість змінитися, сформувати в собі позитивні моральні якості особистості. Вихованець, який пізнає себе, прагне до самостійності в процесі особистісного вдосконалення. Кожен учень намагається відповідати певним моральним нормам. Тож, для того, аби розпочати процес формування самостійного особистісного вдосконалення, потрібно знати способи роботи над собою. Основним її видом є наслідування певного морального зразка. При цьому у вихованця виробляється прагнення до самостійного особистісного вдосконалення. Якщо ж таке прагнення відсутнє, то, як наголошує психолог І. Бех, дитина не включається в процес самовиховання [1, с. 17].

У подальших дослідженнях поняття самостійності розвивається і конкретизується як педагогами, так і психологами, у працях яких пропонується визначення самостійності, виділяються притаманні й характерні їй риси й особливості. Проблема самостійності школярів, питання самостійної діяльності учнів і засобів її організації в структурі навчального процесу має свою досить багату історію й свої традиції в теоретичному висвітленні й реалізації її основних положень у практиці роботи загальноосвітніх шкіл.

Можна виділити два типи визначень, які пропонують психологи щодо визначення поняття самостійності. Одна група психологів намагається дати визначення поняття самостійності, яке охоплює всі якості особистості. Так, П. Плотніков [15], відмічав окремі суттєві особливості, які характеризують самостійність того, хто навчається, у пізнавальному процесі: уміння

працювати цілеспрямовано й відповідно за планом, обирати найбільш раціональні прийоми навчальної праці, правильно розраховувати й розподіляти свої сили й рахувати результати власної діяльності. Однак у такому висвітленні відчувається певне тяжіння до розкриття переважно організаційно-технічної сторони самостійної діяльності, а не її зовнішньої характеристики. Тут, наприклад, не розглядається таке поняття, як уміння учня самостійно визначати, формулювати пізнавальні завдання й самостійно їх розв'язувати.

Самостійність як вольову властивість характеру, що формується в праці, О. Ковальов [9], визначає як ознаку вольової активності людини, причому вольова діяльність має здійснюватися відповідно до розуміння її необхідності, відчуття обов'язку й відповідальності. Вчений розглядає самостійність як на інтегральний вираз багатьох властивостей особистості:спрямованості, волі, емоцій та інтелекту [9 с. 391].

Проблему самостійності досліджував К. Платонов [14], який характеризував її як здатність, що стала рисою характеру особистості, яка працює без сторонньої допомоги незалежно від того, чи виконується певна робота як завдання керівника, чи за власною ініціативою. К. Платонов досліджуючи сутність поняття самостійності зробив визначення цього феномену: „самостійність – це здатність систематизувати, планувати й регулювати свою діяльність без безпосереднього постійного керівництва й практичної допомоги з боку керівництва" [14 с. 98].

Під самостійністю, як важливою особистісною якістю, В. Буряк [4, с. 27] розуміє сформовану систему навичок самоорганізації. Тому в навчальній діяльності самостійність учнів проявляється: у вираженні пізнавальних завдань оригінальними способами; у формуванні висновків й узагальнень, не запропонованих у готовому вигляді ні в начальній літературі, ні у викладі вчителя; в оцінці досліджуваних фактів і явищ з погляду особистісних установок; у застосуванні відповідних розумових операцій при аналізі й синтезі фактичного й теоретичного матеріалу, що відрізняється від раніше вивченого[4, с. 74].

У педагогіці окремо виділяється й таке поняття як „самостійність навчальної діяльності", до її ознак дослідник В. Буряк відносить здатність учнів орієнтуватися в новій ситуації, критично підходити до оцінки фактів і явищ, незалежно судження інших. Справжня самостійність того, хто навчається, припускає свідому вмотивованість дій і їхню обґрунтованість, несхильність до чужих впливів [4, с. 74].

Отже з педагогічної точки зору пізнавальна самостійність базується на пізнавальній діяльності, у процесі якої відбувається збагачення особистості новими знаннями й уміннями, без яких є неможливим самостійне пізнання дійсності. Говорячи про пізнавальну самостійність мають на увазі діяльність, що сприяє розширенню знань.

Одним із завдань сучасної школи, яка покликана готувати свого випускника до реалізації власних життєвих планів в умовах мінливого суспільства, зазначає В. Мєнумєров [12] є виховання культури життєвого самовизначення, творчої і самостійної особистості. Дослідник наголошує, що творча і самостійна особистість є продуктом і результатом виховання, побудованого на принципах педагогічної доцільності, альтернативності, адаптивності, наступності тощо. Творча самостійність характеризується взаємопроникненням та взаємодією таких якостей як цілеспрямованість, оптимізм, ініціативність, підприємливість, організованість, самостійність мислення, винахідливість, розвинені самоконтроль і гнучкість. Також педагог вважає, що самостійність проявляється у високому рівні сформованості здатності індивіда досягати своєї мети в умовах варіативності життєвих ситуацій, відмовлятися від невідповідних обставин або завданням засобів діяльності, прийомів мислення, способів поведінки; це здатність дитини виробляти або приймати нові оригінальні підходи до вирішення труднощів. В. Мєнумєров наголошує, що виникнення домінанти самостійності учнівської молоді у процесі навчально-виховної роботи можливо за умови позитивного досвіду власної творчої діяльності; при досягненні резонансу мотиву «дива» до потреб конкретної особистості; при забезпеченні «енергетичної» допомоги індивіду з боку фахівця, педагога; при безумовному визнанні суб'єктності дитини [12].

Деякі зарубіжні вчені (Е. Кінг.Дж. Лайнер і Дж. Літт[21. 22] серед факторів навчання, які впливають на якість підготовки професійних фахівців, відзначають організацію та проведення навчання та самостійну роботу студентів. Зокрема Е. Кінг звертає увагу на формування самостійності у студентів у процесі їхнього навчання майстерності [21], а Дж. Лайнер і Дж. Літт експериментальним шляхом довели, що самостійна робота є ефективним засобом підготовки до творчої професійної діяльності студентів [22].

Досліджуючи роль самостійності в старших і молодших підлітків у процесі виховання інтересу до занять фізичною культурою О. Остапенко[13] виявив інтегруючий показник розвитку в старших і молодших підлітків інтересу до самостійних занять фізичною культурою. На думку вченого,інтегруючим показником розвитку в старших підлітків інтересу до самостійних занять фізичною культурою є рівень задоволеності від регулярних занять фізичною культурою й домінування мотивів фізичного вдосконалення.

Проблему пізнавальної самостійності учнівської молоді досліджував, О. Малихін[11], який розглядав це поняття з позиції загальної теорії навчальної діяльності, у процесі якої відбувається розвиток і вдосконалення особистості. На думку вченого, пізнавальна самостійність – це інтегративна динамічна якість особистості, основу якої складають інтелектуальні здібності й уміння, готовність і прагнення до самостійності, коригування діяльності, володіння прийомами пізнавальної діяльності, обізнаність щодо загальних методологічних знань, наявність сталих сформованих умінь самоконтролю й самооцінки. [11, с.108–113].

Отже можна констатувати, що педагогічний аспект поняття самостійності спрямовується дослідниками в основному на визначення цього поняття, критеріїв й умов формування пізнавальної самостійності, яка є провідною рисою самостійності того, хто навчається, пов'язаною зі специфікою його навчальної діяльності, керованої педагогом.

ВИСНОВКИ. Вивчення і аналіз психолого-педагогічних праць з проблем сутності поняття „самостійність" зумовили зробити узагальнюючий висновок: частіше за все, поняття „самостійність" розглядається педагогами як пізнавальна активність особистості в процесі навчальної діяльності на основі якої виховуються прагнення до самовиховання та самовдосконалення в учнівської молоді. Тобто поняття „самостійність" розглядається педагогами як ефективний засіб виховання в учнівської молоді

прагнення до самовдосконалення та самовиховання в процесі навчальної діяльності.

У психології самостійність розглядається як здатність особистості систематизувати, планувати й регулювати свою діяльність без безпосереднього постійного керівництва й практичної допомоги з боку керівництва. Найвагоміші успіхи психологів в дослідженні самостійної активності особистості досягнуті у процесі дослідження основних характеристик самостійності: саморегуляції та самоактуалізації особистості.

Теоретичний аналіз наукових праць з даної проблеми зумовили уточнення сутності самостійності як здатності особистості систематизувати, планувати й регулювати свою діяльність без безпосереднього постійного керівництва й практичної допомоги з боку керівництва та прагнення учнів до самостійності як складного особистісного утворення основу якого складають інтелектуальні здібності й уміння, готовність і мотивація учнів до самовдосконалення та самовиховання в процесі пізнавальної діяльності.

Проаналізувавши праці дослідників-педагогів щодо класифікації засобів виховання самостійності, можна констатувати, що в педагогіці не існує єдиного підходу щодо засобів виховання самостійності; не визначено єдиного принципу для їх систематизації. Автори робіт з проблеми виховання самостійності єдині в тому, що конкретній меті і завданням виховання самостійності мають відповідати конкретні методи, засоби і прийоми та підхід за якого самостійність розглядається як засіб самовиховання та самовдосконалення особистості.

Підсумовуючи зазначене, слід підкреслити, що прагнення до самостійності є необхідною, вирішальною умовою забезпечення зворотного зв'язку у виховному процесі, завдяки якому вихователь одержує інформацію щодо характеру зустрічної дії вихованця і на цій основі уточнює, корегує алгоритм керування виховним процесом. Прагнення до самостійності – це виявив мотивації участі, мотивації самостійного, ініціативного залучення учня до самостійної виховної діяльності. Виховання досягає своєї мети у тому разі, якщо воно формує у дитини здатність самостійно керувати власною активністю. Ця здатність значною мірою залежить не лише від особливостей виховних впливів, а й від того, як сам учень внутрішньо сприймає ці впливи. І чим старшим стає вихованець, тим важливішу роль у розвитку його самостійності відіграє те, що становить її внутрішній світ. Сюди можна зарахувати домінуючи інтереси, потреби, ідеали особистості в процесі самостійної пізнавальної діяльності. Ці психологічні утворення особистості зумовлюють спрямованість самостійної діяльності та поведінки вихованця.

Перспективи подальшого дослідження з проблеми виховання в учнівської молоді прагнення до самостійності в процесі навчальної діяльності набули: педагогічні умови, критерії та показники виховання в учнівської молоді прагнення до самостійності в процесі навчальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості:особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. –Кн.1. – К. : Либідь, 2006. – 280 с.

2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПБ : Питер, 2008. – 398 с. (Серия «Мастера психологии»).

3. Боришевський М. Особистість у вимірах самосвідомості [монографія] / М. Боришевський. – К. : Еллада, 2012. – 608 с.

4. Буряк В. К. Активность и самостоятельность учащихся в познавательной деятельности / В. К. Буряк // Педагогика. – 2007. – № 8. – С. 71–78.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. Ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ, „Перун", 2003. – 144 с.

6. Власова О. І. Основи психології та педагогіки. Підручник. / О. І. Власова, А. А. Марушкевич. – К. : Знання, 2011. – 333 с.

7. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. М. : Либідь, 1997. – 376

8. Даль В. Толковы йсловарь живого великоруського язика /В. Даль. – М. : Издательство„Терра-Книжный клуб", 1998. – Том. 4 – С. 23.

9. Ковальов А. Г. Психология личности / А. Г. Ковалев. – М. : Просвещение, 1969. – 391 с.

10. Колчанова Л. С. Воспитание самостоятельности у младших школьников в физкультурно-оздоровительной деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Л. С. Колчанова. – Кострома, 2005. – 207 с.

11. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів : теоретико-методологічний аспект [монографія] / О. В. Малихін. – Кривий Ріг. –Видавничий дім, 2009. – С. 108–113.

12. Menumerov V.A. Pedagogicheskie uslovija vospitanija tvorcheskoj samostojatelnosti podrostkov v socialno-pedagogichekom komplekse:dis. …kand. ped.nauc: 13.00.02. –Teorija i metodica obuchenija i vospitanija/Valerij Abdulaevich Menumerov. –Kostroma,2002. – 285 s.

13. Ostapenko O. I. Vihovannja v starshih pidlitkiv interesu do zaniat fizichnoju кultyroju v zagalnoosvitnij shkoli : dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.07 / O. I. Ostapenko; Institut problem vihovanija NAPN Ukraini. – K., 2013. – 228 c.

14. Platonov K. K. O znanijah, navikah i umenijah / K. K. Platonov // Sovetskaja пredagogika. – M. – 1963. – № 11. – S. 98–103.

15. Plotnikov P. I. Individualniy podhod k uchachsimsia v vospitanii soznatelnoj discipliny / P. I. Plotnikov, N. D. Levitov // Sovetskaja pedagogika. – M. – 1940. – № 5. – S.4–9.

16. Rubinschtejn S.L. Problemy obschej psihologii/ S.L. Rubinschtejn – M. : Pedagogika, 1973. – 423 s.

17. Savchenko A. P. Vihovania samostijnosti molodshih pidlitkiv u proceci igrovoi dijalnosti : dis. …kand.ped. nauk : 13.00.07. – teorija і методika vihovania / A. P. Savchenko ; Institut problem vihovania

18. Soldatenko M. M. Teorija i praktika samostijnoi i piznavalnoi dijalnosti // M. M. Soldatenko. – K. : Vid-vo NPU ім. M. P. Dragamanovo, 2006. – 198 s.

19. Ushinskij K. D. Tvory : U 6-ti T/ K. D. Ushinskij . – K. : Radianska shkola, 1955. – T. 6. – S. 317

20. King E. Education Revised for a World in transformation / E. King // Comparative Education. − 1999. − V. 35. − № 2. − P. 109 − 119.

21. Lanier J. Research of Teacher Education / J. Lanier, J. Little // Handbook of Research on Teaching. − New York: Macmillan, 1986. − P. 527 − 569. 180